

ALKOTÓMŰHELY

FEKETE ELVIRA

A SZINDBÁD VARÁZSA

Abban az elhatározásunkban, hogy Krúdy Gyula Szindbád-történeteit a meseszöveg sajátos jellege alapján vegyük részletesebb elemzés alá, Huszárik Zoltán 1971-ben készült *Szindbád* című filmalkotása szolgált ösztönzőül, amely a keleti mesevilág legendás hírű hajósát az *Ezeregyéjszakában* rögzített történetektől függetlenül Krúdy novelláinak nyomán kíséri végig kalandos útjain. A film a századelő írójának szecessziós stílusú elbeszéléseire épül tehát, azoknak a vizuális kifejezőeszközöknek a segítségével, amelyeknek a közepes hosszúságú játékfilm egy meghatározott időtartalmán belül tömörített formában sikerült visszaadniok a magyarországi irodalomvizsgálódás részéről mind ez ideig még kevésbé méltányolt krúdyos stílusjegyeket. A film ugyanis, hogy maradéktalanul hű tükrözője lehessen a Szindbád-novellák különös hangulatának, olyan költői képek kikeresésére vállalkozott, amelyek Krúdy elbeszélő és hangulatteremtő eszközeinek a legjellegzetesebbjei. A forrásmunkában csak körültekintőbb elemzés útján fellelhető ismétlések, refrénként visszatérő azonos megfogalmazásukban azonos hangulatot és mondanivalót hordozó költői képek ily módon valamivel hangsúlyosabb helyre kerültek, mintegy annak bizonyítékaul, hogy a Szindbád-novellák nemcsak filmváltozatukban, de eredeti formájukban is egy nagy és egységes Szindbád-poéma részei.

És valóban, ha a legendás hírű Szindbáddal maga az irodalmi alkotások elemzője is hajóra száll, hogy a „szerelmi emlékektől dagadó vitorlák alatt, amelyekre vidám fiatal lánykák és bánatos özvegyek szíveit hímizte a sors”, Szindbád kalandos múltjába repüljön, azonnal meggyőződhet arról, hogy járműüket csakugyan ravasz forgószél sodortatja, és hogy azoktól a parti városkáktól eltávolodni, amelyek címeres fogadóikkal, macskaköves utcáikkal, zajos piactereikkel és néma templomaikkal üdvözlik az errejárt, még a legtapasztaltabb kormányos tudásának igénybevételével is lehetetlen. A part vonzása varázserejű. És ha az utazó minden egyes kikötő láttán lehorgonyzásra szánja rá magát, elkerülhetetlenül az az érzése támad, hogy a sors különös játékot űz vele.. Szinbád távoli tengerekről érkező hajója ugyanis, fedélzetén a múlt titkaival ismerkedő tengeri vándorral, mintha mindig egy és ugyanazon város kikötőjében vonná be vitorláit, az új látnivalók helyett azzal az egyszerű ténnyel megbékítve az utast, hogy hazaérkezett, vagy legalább is egy olyan városba, ahol már járt valamikor, és amelynek utcáin nem mesébe illő csodák kínálják látványukat, hanem ismerős házak, kapualjak, ablakok, ismerős akácok, kertek, temetők. Az utazás élménye azonban így is teljes, hiszen Szinbád buzgó és elapadhatatlan forrása a szerelmi történeteknek, amelyek lehetőfinom titkaikkal még az újért és a különösért áhítózó vándor-

ban is kellemes érzésként tudják nyugtázni a hazaérkezés egyszerű gondolatát. Szindbád csodahajós, akinek vitorláit sohasem dagasztja olyan irányú szél, amely a hajót új vizekre, új partok felé vihetné, de aki útitársa számára ennek ellenére is élménnyé tudja varázsolni az egyhangú tájat; a barna hegyek, az erdők, a völgyek, a bogárlábú hidak, a fűrge folyók és a folyók hátán ringatózó fehér halpénzek látványát. De Szindbád mindig újjá tudja tenni magát a kisváros hangulatát is, a medves kővíz utcák titkos csendjét, a kedves szerelmi emlékeket őrző kisvárosi cukrászdákat, fűszerboltokat és fotográfuskirakatokat, amelyek előtt szívesen időz Szindbád útitársa még akkor is, ha a képekről bájosan rámosolygó úrilányokat már éppoly jól ismeri, mint maga a hősszerelmes Szindbád. Az utazás tehát a múltját még egyszer bebarangoló Szindbád társaságában egyhangú, de csodálatos, helyesebben egyhangúságának ellenére is csodálatos, tele találkozásokkal, amelyek az első pillanatban mindig ismerteknek tűnnek, de amelyek az éles szemű látogató számára mindig tartalmazznak valami újat is azokból az élményekből és történetekből, amelyeket ezúttal elemezni szándékozunk.

A novellák részletesebb ismertetését megelőzően azonban Krúdy Szindbádjának irodalomtörténeti helyzetét sem akarnánk meghatározatlanul hagyni, sőt néhány szóban a novellafűzérnek a modern magyar filmmel és egyáltalán az avantgarde filmmel való kapcsolatát is említeni szeretnénk. Ez az utóbbi problémakör egyébként természetesen következik az általunk vizsgálatra szánt novelláknak abból a sajátos gondolat- és élményvezetéséből, amely e prózában írt poéma irodalmi vonatkozású szerepét is meghatározza. A Szindbád (Krúdy Gyula szépirói pályáján döntő fontosságú alkotás. Egyrészt azért, mert általa a mikszáthos előadásmód klasszikus jegyeivel történik végérvényes szakítás, másrészt pedig, mert vele — mint ahogyan azt Katona Béla az író pályakezdését tárgyaló munkájában is hangsúlyozza — egy olyan alkotói periódus veszi kezdetét, amely — az író diákkori novelláinak stílusát és egyéni hangvételét újraélesztve a szó művészetének mestere előtt a továbbfejlődés lehetséges útjait tárja fel. Krúdy munkásságában ez a merészen vállalt „vargabetű”, illetve visszakanyarodás a diákkor szépirói forrásához a szecessziós időszak kezdetét jelenti, vagyis azoknak az avantgarde kifejezőeszközöknek az ízelgetését és életre hívását, amelyek a későbbiek során egész irodalmunkat a modern világlátás kiteljesedése felé vinték. Írónk tehát a Szindbád-történetekben már nem a múlt század divat-elbeszélésekének bővületében él, hanem saját kifejezőképességének és meglátásainak vonzásában, ami az alkotás szempontjából az élményanyag tér- és idősfikjának rugalmas montázsolását, az álom, vágy és valóság, a múlt és jelen, a reális és irreális tudatos ötvözesét, összefűzését jelenti. Nem szükséges különösebb filmművészeti tájékozottság ahhoz, hogy a Szindbád-novellák ilyen irányú törekvésében azonnal a mai modern filmre ismerjünk, pontosabban a mai modern filmnek arra a vállalkozására, amely a jelenkor szellemének megfelelő életbrázolást az audiovizuális formanyelv keretén belül hasonló módszerekkel igyekszik megvalósítani. Nagyon érdekes, hogy amíg Eisenstein — Dickens és Puskin életművét vizsgálva — csupán az írói megérzésre és az író láttatási vágyára, ösztönére hivatkozva szólhatott az irodalom immanens filmszerűségéről, addig mi — a Szindbád-novellák kapcsán — ugyanezt a témát már egy tudatos alkotói program eredményeként emlegethetjük. Ahhoz ugyanis nem fér kétség, hogy Krúdy — aki a film fortélyos kifejezőerejéről és szuggesztív megjelenítő képességéről már nemcsak hallomásból tudott, hanem konkrét filmélmények alapján is — a hetedik művészet íránt érzett őszinte rajongásában az irodalom nyelvén, vagyis az adott lehetőségeken belül szándékosan kísérte meg egy elképzelésének és egy 1920-ban publikált szerény, de ötletes filmtervének megfelelően olyan művet készíteni, amely stílusában is és látásmódjában is nem annyira a klasszikus irodalom szigorú szerkezeti zártságához, mint inkább a film eszményi szépségéhez, illetve az eszményi filmképek láttatási varázsához áll közelebb. De hogy igazolhassuk a Krúdy-féle filmterv és a Szindbád-novellák rokonságát, vagyis azt, hogy a Szindbád-novellák hangulatuk és szerkezetük szempontjából mennyire azonosak a

Ha én filmet írnék... című terv elképzeléseivel, idézzük néhány fontosabb gondolatát a fentebb megnevezett írásnak: „Egy darab világ a mozi-fénykép, mely mint az *Ezeregyéjszakájának* a meséje elevenedik meg. Az ember álmait látja a filmen... oly hangulatképeket tudnék feldolgozni, amelynek filmmeséje a következő volna:... amikor a júniusi éjjeleken a hold aludni jár a Gellérthegyre, a Tabán útjukra engedi a látszólag céltalanul csavargó szerelmeseket, a harmonikás kiskocsmák vadszőlős udvarán kitöltötték az utolsó poharat, lassan, elgondolkozva kezdenek egymás mellett lépegetni fiatal nők és férfiak, mintha arra gondolnának, hogy életük végéig ilyen tempóban mendegélnek egymás mellett, a lelkes leánykából csendes, öreg asszonyság lesz, aki az esti harangszót olyan áhítatosan hallgatja, mint imakönyvében az öreg betűk mondasát, és a fiatal urak dörmögő, vén katonák, budai kávéházban a regénycsarnok türelmetlen olvasói... A fák, amelyek a nagymamáknak hazudtak, lengő leveleikkel, alkonyi szélben, és a sétatutak, ahol az érzékeny füvek bizonyára megérik a vér lüktetését a cipőkön át, már láttak hasonló fiatal lábakat, és a hajak, a fűrtök a sírból tértek vissza, megifjodva, lágyan, kellemetesen azon régi nagymamák fejéről, ma is kapnak harmatot a falevelekről... (Ez lenne a legszínesebb kép.)

Ilyennek szeretem és szeretném látni a mozit. Talán huszontöt év múlva.” (Kiemelés tőlem.— F.E.)

Ha Krúdy képzeletében a jövő filmje valóban ilyen formát öltött, akkor az író stílusának, gondolatvezetésének és képalkotásának ismeretében, a Szindbád-történetekről szinte biztosra vehetően állíthatjuk, hogy több szempontból is e nagyeréjű képzelet ihletésében íródtak. Nem véletlen, hogy 1917-ben — a fentebb idézett filmtervet megelőzően tehát, a Szindbád-novellák első virágkorát lezáróan — a korabeli sajtó Krúdy Gyulát a filmírók sorába léptette, nyilvánosságra hozva annak hírét is, miszerint a Corvin-gyár Krúdy *Szindbádjának* témájára hamarosan filmét kíván készíteni. A filmkészítés sajnos csak terv maradt, aminek okait elsősorban is az akkori filmtechnika kezdetlegességében kell keresnünk. A Szindbád-novellák által sugallt merész tér- és időmontázs többet igényelt annál, mint amire a tizes évek hetedik művésze vállalkozhatott. E kérdés filmi megoldását csak az 1959. év hozta meg, Alain Resnais *Szerelmem, Hiroshima* című alkotásával, amelynek legfőbb képterembő elve, vagyis a filmbeli történet bonyolult tér- és időjátéka akár a mi Krúdynk *Szindbádját* is idézhetné, amiből film — „egy kissé megkésve” — csak 1971-ben, Huszárík Zoltán rendező által készült. A *Szindbád* címet viselő Huszárík-mű az irodalmi alkotás egyetlen filmnyelvi immanenciáját sem hagyta kihasználatlanul, ami nemcsak Krúdy értékének kölcsönöz nagyobb hangsúlyt, hanem ugyanakkor azt a felfogásunkat is módosításra kényszeríti, amely az egyes művészetek korlátlan kölcsönhatásának lehetőségét vonja kétségbe.

Mi azonban ezúttal nem a Szindbád-novellák filmszerűségét szeretnénk elemezni, hanem — mint ahogyan azt már írásunk elején is említettük — a Huszárík-mű kapcsán csupán azokat a refrénként ismétlődő költői képeket és képsorokat, amelyek az irodalmi alkotásnak éppúgy alapját képezik, mint az említett filmnek.

Célunk tehát az, hogy a Szindbád-történetek képalkotásának hasonlóságát kimutassuk, de hogy ez a párhuzamosítás ne csak két vagy három novellára szorítkozzék, hanem lehetőleg valamivel többre, úgy döntötünk, hogy a műelemzés szokásos módszerétől eltérően a Szindbád-történeteket motívumrendszerük alapján fogjuk vizsgálni és elemezni. A novellák motívumait, amelyek szinte minden Szindbád-történetben változatlanul és refrénként megismétlődnek, a meseszöveg, illetve az elbeszélés mozzanatainak, fordulatainak sorrendje alapján tömörítettük rendszerekbe. Mivel Szindbád valamennyi története a múlt felidézésével indul, és folytatódik a kisvárosba utazás, a szerelmmel való találkozás, valamint a visszaérkezés élményével, a következő négy motívumrendszer felállítását tartottuk szükségesnek:

I.a visszaemlékezés,

II.az utazás és megérkezés,

III.a szerelmessel való találkozás és

IV.a távozás, illetve az elutazás motívumrendszere.

A további elemzés folyamán szándékunkban van még kitérni az egyes motívumrendszerek belső felépítésének összevetésére is, amellyel ugyancsak a novellák hasonlóságát kívánánk hangsúlyozni, valamint annak meghatározására, hogy az egyes motívumrendszerek hogyan illeszkednek bele a novellák konstrukciójába, és hogyan alakítják ki az egyébként szokványos elbeszélésforma bevezető, központi, vagy tárgyaló és befejező, illetve záró részét.

Mivel azt szeretnénk, hogy elemzésünket a Szindbád-történetek kibontakozásának természetes rendje irányítsa, első lépésünként a novellák bevezető részének vizsgálatára vállalkoztunk, vagyis annak a motívumrendszernek az ismertetésére, amelyben Szindbád a múltra emlékezik és útra kel, hogy múltjának kitörölhetetlen emlékeit felkeresse. A novellának ez a tartalmi egysége rendszerint két idősík találkozására épül, a történetek elbeszélését beindító közelebbi múltra, vagyis Szindbád öregkorára és Szindbád ifjú éveinek régmúltjára, amely a szerelmi titkok merengő hajtását hol egy rejtélyes levéllel, ismerősen csengő női hanggal vagy biztató hívással, hol pedig egy szomorkás özvegyi mosollyal keresi fel. A távoli múlt csábítása persze bűvös erejű, és Szindbád, aki mindig készségesen enged ennek a bűverőnek, és aki önfeledt izgalmában egyre mélyebbre bátorodik az emlékek titkos rengetegében, előttünk is lassan felfedi ifjú éveinek minden jelentősebb pillanatát. Így fogalmazódnak meg bennünk a kis Kárpát alatti városka élményei is Szindbád első visszaemlékezése és utazása kapcsán, így szerzünk tudomást Lenkéről, az ifjú Szindbád »egyik szent és érintetlen« szerelméről, Amáliáról, a vonzó külsejű cukrásznőről, a kis virágáruslányról, aki mindig „megigézetten” sétált el hősünk asztala mellett, így kötünk ismeretséget azzal a kedves hölgygel, akinek vadszőlővel borított házfala előtt gyakran sóhajtozott szerelem után a tizenkét-tizenhárom esztendő Szindbád, és többek között azzal a kacér leánnyal is, akinek Fánika volt a neve és akinek „kerek, fehér vállát”, „nagy, mélytűzi szemeit” és „kemény nyakszirtjét” Szindbád képzeletben nemegyszer csókkal illette. A visszaemlékezés, a múltidézés minden történetben az útra kelés gondolatával zárul. Szindbád tehát kifeszített vitorlákkal elindul, hogy öregkorában még egyszer vendége lehessen e kedves szerelmi emlékek színhelyeinek, ami a novellák kezdeti részében összefutó két idősík szempontjából az öregkor, vagyis a közelebbi múlt és az ifjú évek, illetve a régmúlt további együttélését és végleges összefonódását jelenti. De mert ez a jelenség kizárólag a második és harmadik motívumrendszert jellemzi, visszatérnénk a novellák bevezető részének tárgyalásához, helyesebben azoknak a hasonlóságoknak a kimutatásához, amelyekre már elemzésünk elején is tettünk utalást.

A továbbiak során tehát, összesen három motívum állandó ismétlődésére szeretnénk felhívni a figyelmet. Elsősorban is a *közelmúlt és a régmúlt találkozásának motívumára*, amely — mint ahogyan azt már mondtunk is — mindig valamilyen apró jel, egy távolból érkező levél, hívó hang vagy mosoly ellenállhatatlan víziója kapcsán kerül be a Szindbád-történetek menetébe, majd magához az emlékhöz fűződő élmények felelevenítésének motívumára és végül az utazás gondolatának motívumára, amely hol egy részletesebb, hol pedig egy felületesebb kidolgozásban ugyan, de valamennyi novella bevezető részében, illetve első motívumrendszerében jelen van. Ezt az állításunkat az alábbi néhány szövegillusztrációval igazolni is szeretnénk. (A motívumokat a fenti felsorolás sorrendje szerint fogjuk ismertetni, ami ezúttal nem fog ütközni az elbeszélések természetes menetének rendjével, hiszen rangsorolásunkban maximálisan törekedtünk arra, hogy a motívumok finom váltakozását úgy kövessük nyomon, ahogyan azt az eredeti Krúdy-szöveg megköveteli.)

„Eős tavaszi délután — a liget fái messzire ködben, árnyban úsznak-, alkonyat felé Szindbádnak levelet hozott a posta. Hegyes, apró betűk, mint megannyi kanárikörmök a borítékon, odabévíl fehér kartonlap, aranyozott sarkokkal, amilyen papiroson a grófnők. vagy a nagyon szegény varrókisasszonyok leveleznek. A madárkakörmök e szavakat jelentték: Kedves Szindbád, harmincadik születésnapja alkalmából fogadja szerencsekívánatait Lenkének. — Szindbád kétszer-háromszor megforgatta kezében a levelet, megnézte a postabélyegzőt, egy felsővidéki városka neve a bélyegen, megnézte az aláírást, és mert nem volt feledékeny ember, egyszerre mindenre emlékezett.”

Szindbádnak és az emlékeknek ezt a találkozását a *Női arckép a kisvárosban*, vagyis a *Harmadik út* című novellában az emlékek részletesebb ismertetésének motívuma követi:

„Lenke tíz esztendő előtt, lánykorában egyik szent és érintetlen szerelme volt az ifjú Szindbádnak. Fekete szemű, fekete hajú és illatos szájú hölgy volt. De legelsőbben mégis inkább kis kezére emlékezett, amelyet esti sétákon gyakran tartott a felöltője zsebébe dugva... Szindbád később Lenke városkájából más világtájak felé vitorlázott, és csak néha-néha jelentette egy levélke, hogy Lenke még él, dolgát pontosan végzi a postán, de a régi templom felé már nem sétál stb...”

A múlt eseményeinek hosszas idézgetése az utazás enyhet adó gondolatának megvalósításával áru:

„Szindbád, a hajós abban az időben még nagyon szeretett utazgatni. Tehát aznap este, vagy másnap — de semmi esetre sem később — vonatra ült, a hálófülkébe lefeküdt, és éjfélig csendesen aludt amaz ismeretlen, messzi városka felé utazva, ahol Lenke lakott.”

Ha ezeket a motívumokat párhuzamba állítjuk a második utazást leíró novella bevezető részének motívumaival, a hasonlóságról azonnal meggyőződhetünk.

„Szindbád, Szindbád! — mondta a Hang egy éjszakán. — Voltál-e már azon a helyen, ahol a temető a hegyoldalban van, és a temetőben valaki fekszik, akinek azt ígérted, hogy sohasem hagyod el?”

Szindbád az álomtalan álomból felébredve, megdörzsölte a szemét, és nyomban tudta, hogy kire céloz a múltból jövő hang”.

Az emlékekkel való találkozás motívuma ez, amely az előző novella mintájára a régmúlt idők egy kissé részletesebb felelevenítésével, majd ugyancsak *A harmadik út* felépítéséhez hasonlóan az útra kelés pillanatával folytatódik:

„Vitorlázott a messzi tengereken, és érintett ismeretlen szigetországokat... Volt gazdag és volt szegény. Szeretett hajadonokat és érett asszonyokat... Egyszer nőrabló volt, máskor otthon ülő családapa... Mint a messzi tengereket bejárt hajós, nem találván többé ismeretlen országokat: kifeszíti vitorláját, hogy hazájába visszatérjen — úgy indult el Szindbád keresni ifjúkori emlékeit... Útja most egy alföldi akácfas városkába vezet, ahol a temető a dombon volt, amely dombot a nagyzó kisvárosiak hegynek neveztek...”

De ez a konstrukció, az események indításának ez a formája más Szindbád-történetekben is megtalálható. Íme a *Negyedik út* bevezető szakasza:

„Szindbád a hajós, midőn közeledni érezte halálát, elhatározta, hogy még egy utolsó utazásra indul, mielőtt elhagyná a sztambul bazárt, ahol egy régi szőnyegen üldögélve, pipáját szívogatta. Eszébe jutott fiatal korából egy város... Egy kőszent áll valahol a hídon, látni lehet onnan a kis cukrászboltot... A. Marchali, mondják a töredezt betűk a boltoska felett, ahol Szindbád egykor sarkantyúját pengette, és a háromlábú biliárdasztal felett dákójára támaszkodva kecesesen, könnyedén és ábrándosan álldogált, mert a cukrásznének barna szeme volt, barna haja volt... és nemsokára útra kelt a piros tetők felé, ahol egy folyó szeli keresztül a várost, és a hídról álmódó erdőket látni.”

Vagy íme ugyanez a szakasz a *Téli út* című novellából:

„Az esti és éji órákban, midőn Szindbád a fejét az ágy párnáján elhelyezte, és a gondolatok mint búcsúzó vándormadarak, mind ritkábban, mind messzebbre szállongtak körülötte... — ebben az időben Szindbád, a hajóst magányos szobájában gyakorta felkereste egy kis fekete színész, fekete ruhában, fekete selyemharisnyában, sastollas kis kalapban, és a haja a füle mögött lágy volt, omlatag volt, de frissen fésült, mint ahogyan Szindbád a kis színésznőt egyszer, utoljára látta... Miután ezen dolgokat egynéhányszor elgondolta Szindbád, felkerekedett, útnak indult — bár a haja már szürke volt, mint a zajló Duna felett csapongó jégsirály szárnya.”

Tévednénk azonban, ha úgy vélnénk, hogy a bemutatásra kijelölt novellák fentebb idézett szakaszai az alkotó gondolatvezetésének formai hasonlóságai mellett más hasonlóságokat nem bizonyítanak. Krúdy Szindbád-történetei — ha a rokon-vonások jelenlétét akarjuk hangsúlyozni — nyelvi, stilisztikai, sőt hangulati szempontból is párhuzamosíthatók. A mondatok művészi füzére által például — amely minden novellában a múltidézés ünnepélyes jellegét tükrözi — Szindbád kalandjai kötelezően az elbeszélés bővizű medrébe terelődnek. A gondolatok a fentkölt emlékek parancsa szerint ömlenek formába, méltóságteljesen, de mégis azzal a lázas szenvedéllyel, amely a novellák bevezető részében éppúgy, mint a későbbi történetek elbeszélése során, a többszörösen összetett mondat szerkezetet gyakoriságát eredményezi. E novellákban a gondolatközlés legegyszerűbb formája, így a tagolatlan szómondat is csak ritka vendég, ami azt jelenti, hogy Krúdynál a múlt megjelenítésének és költői képpéalakításának az összetett mondat szerkezet az eszköze. Ennek egyszerű változatai, ha olykor be is tévednek az emlékek, felelevenített érzések végeláthatatlan áramába, élénk forgatagába, akkor is egy felszakadt sóhaj, vagy egy női név fájdalmas ismételtetésének formájában csupán a „gondolati pihenők” szerepét vállalják magukra, amelyeknél a múltban bolyongó fáradt vándor egy pillanatra megáll, kifújja magát, majd mint egy megigézett továbbindul, új élmények, új kalandok felé.

A novelláknak bágyadt, őszies és kissé melankolikus hangulatot a stiluselemek sajtósága változtatása kölcsönöz. A minőségjelző szerepében például gyakori az olyan melléknév, amely az elmúlás gondolatára asszociál, a *Téli út* című novella bevezető szakaszában, egyetlen mondat keretén belül a többször is elismételt „fekete” jelző például, vagy ugyanezen a helyen az a hasonlító határozós szerkezet, amelyben a haj minősítő jelzőjeként a „Duna felett csapongó jégsirály szárnyának” színté idéző „szürke” szó szerepel. De a hangulatfestést szolgálják a következő szavak és szókapcsolatok is: nedves, régi, templom, didergő köszent, károgó varjak, temető, kriptá, csöndes, sötétség stb. a következő elmúlásra emlékeztető gondolatokkal együtt: „Szindbád... midőn közeledni érezte halálát, elhatározta, hogy még egy utolsó utazásra indul.” (*Negyedik út*), „... Szindbád, a csodahajós igen szegény volt, elhagyatott, és beesett, sárga arcát többnyire a hold világította meg.” (*Szindbád útja a halálhoz*), „A szivgörcsök ismét kopogtattak Szindbád úrnál, és ugyanezért elhatározta, hogy megteszi végső előkészületeit a halálhoz.” (*Szindbád álma*), „Szindbád egy őszi napon elhagyta a kriptát, ahová saját akaratából elhelyezkedett, midőn önkézüleg véget vetett életének.” (*Az éji látogató*) Ezek ugyan csak refrénként térnek vissza több elbeszélésben is.

A novellák központi, illetve tárgyaló részében, ahol az utazás és a kisvárosba érkezés, valamint az emlékekkel való találkozás motívumrendszere bontakozik ki, hasonló hangulat uralkodik, amelybe csak elvételre kerülnek a kissé élénkebb, életvidámabb hangzín egy-egy kedélyesebb, derűt kelbőbb emlékkép felelevenítései. A hangulatnak erre a kissé nosztalgikus, melankolikus jellegére, amely tehát az egész novellacikluson végigvonul, nem nehéz elfogadható magyarázatot találnunk, hiszen Krúdy, Szindbád-utazásai során mindenhol, minden városkában — mint ahogyan azt már mondtuk is — az öregkor és az ifjúság találkozását rendezte meg, ami — ha lélektani szempontból vizsgáljuk e jelenséget — már eleve

kizártta teszi a derűsebb hangulatnak és az élmények kedélyesebb megfogalmazásának lehetőségét. De magyarázható ez a hangulat magának az írónak a lelkiállapotával is, amelyről áttételesen ugyan, de mindig kellőképpen informálva vagyunk, egyszer egy keserű megjegyzés, másszor pedig egy finom szatirikus utalás által, amely rendszerint a kisváros és a kisvárosiak monoton, tartalmatlan életére vonatkozik. Krüdy nál a Szindbád-utazások leírása komoly pszichológiai megalapozottsággal történik, ami ha konkrét írói utalásokkal nem is, de a táj leírásával, a tájból kiragadott apró képek mesteri ecsetelgetésével és a szeretett nők szépségének, kedvességének és most már elérhetetlen bájuknak fájdalmas visszaidézésével bármikor igazolható. Szindbád reagálásának és magatartásának szigorú pontossággal megrajzolt anatómiája emellett még más szempontból is bizonyítható. Bizonyítható például az utazásnak és a kisvárosba érkezésnek azokkal a művészi kidolgozottságú képsoraival is, amelyekben az ifjú évek emlékei, az öreg Szindbád felett győzedelmeskedve, a múlt csodahajósát magukkal ragadják, és azokra a bűvös vidékekre viszik, ahol az öregkor bánatos pillanatai egy rövidke időre elhalványulnak, és helyükre azok a kellemes élmények lépnek, amelyek a megtört lélekre enyhét adó balzsamként szolgálnak. Az öregedő Szindbád, a múlt urának, az emlékvilág belsejébe fokozatosan haladva adja át magát. Először csak az ifjú évek egy röpké pillanatának, míg végül az egész múltnak, amelyben emléktől emlékig utazva végül is elfelejtett, régi önmagára talál.

A Szindbád-történeteknek ez a szakasza, amely az előző, bevezetőnek szerves folytatása, az utazási élmények leírásával és ismeretetésével indul, természetesen valamennyi novellában az azonos motívumok: költői képek és gondolatok állandó ismétlésével. Az író mintha ezzel is annak az észrevételünknek a helyességét szándékozná megerősíteni, hogy a vonat, a szán vagy a villámgyorsan száguldó fogat, amelyben Szindbád mellett meghúzódva, a múlt titkai felé igyekvő csodahajós úttársai vagyunk, minden alkalommal egyazon város felé röpít bennünket, egyazon szerelmi emlék és kaland világába. Az utas szeme előtt elsuhanó táj is csak az évszakokkal cserélődve változik. Hol a havas természetben utazunk, hol a nyár rekkenő hőségében, de leggyakrabban mégis a sárguló akácok lombjai alatt „pókhálós, szép őszi napokon”. A táj lényege, mint mondtuk, szinte sohasem változik. A kanyargó folyó képével mindig találkozunk [„Oldalt, az országot mentén a Poprád folyó húzódtott mély partok között...” (*Szindbád, a hajós*); „Már elérte azt a kis közcserkét is, ahol egymásra boruló fák között visz az út a folyócska felé...” (*Szindbád második útja*); „Később egy folyó tűnt fel a mélyben, amely kanyarogóra futott a töltés mellett.” (*Női arckép a kisvárosban*); „...és nemsokára útra kelt a piros tetők felé, ahol egy folyó szeli keresztül a várost...” (*A híd*); „A Poprád havas hátán kisdiákok korcsolyáztak” (*Szindbád-titka*)] de a hegyekkel és edőkkel is [„A tájon nagy barna hegyek sorakoztak... Nagy fák futamodtak el szeme előtt, amely fáknak koronája párában látszott lebegni” (*Harmadik út*); „A fennsík szélén, mint valami álombeli ország falai, emelkednek szinte merőlegesen a Kárpát sötétkéék és vakító fehérségű hegyei... Balról, a folyó tulsó partjáról egy darabig sötét, szinte gyászfekete fenyőerdő kíséri a csengős szánt.” (*Szindbád, a hajós*)], sőt az erdők és folyók lakóival is [„...az országot mentén a Poprád folyó húzódtott mély partok között, mint egy másik országot, amelyen lábnymaikat hagyják a nyulak és rókák és egyéb vándorlók... a pisztránghalak a falvak alatt a jég alól kipillantanak a folyóba vágott lékeken...” (*Első utazás*); „...ezüstös íkarikák, fehér halpénzek ringatóztak a folyó hátán...” (*Harmadik út*); „Közel és távol nagy fehér hómezők, ahol pontosan lehetett látni a rókák, a nyulak és a kóbor ebek nyomait... (*Utazás éjjel*); „A hó úgy röpködött az ablakok mögött, hogy bizonyosan lehetett tudni, hogy valahol nem messzire, az országoton farkasok kullognak lehajtott fejű és egymás háta mögött a falu felé.” (*Téli út*)]. A tájnak ezt a lehetetlenom rajzát — amely akaratlanul is az impresszionisti akvarellek könnyed vonalvezetését juttatja eszünkbe — a kisvárosokról készített pillanatképek is megőrzik. Szindbád történetei így

terelődnek a stílus és a képpalkotás szempontjából is egységes mederbe, a novellák központi részében éppúgy, mint a novellák záró részében.

Elemzésük elején és a későbbiek során is már többször tettünk említést arról, hogy Krúdy Szindbád-történetekkel foglalkozó novellaciklusának legtöbb darabja a meseszövések központi részében két motívumrendszerre épül: az utazás és a megérkezés, valamint az emlékek, illetve a szeretett hölgygel való találkozás motívumrendszerére. Az utazást és a megérkezést leíró költői képeket szerves együtvetartozásuk alapján soroltuk a motívumok egyazon csoportjába, és mert az útiélmények elemzésén már túl vagyunk, a történetek konstrukciójának kívánalmai szerint most a megérkezést ismertető részletek vizsgálatára is rá kell térnünk. Szindbád visszaemlékezése és útra kelésének gondolata a novellák első, bevezető részéből és az impresszionista tájrajzzal egybekötött utazás a kisváros ismertetésével folytatódik, ami Krúdynál ugyanazon képpalkotás módszerével történik.

Ha a kisvárosokról készített írói rajzokat elemeikre bontjuk, ismét elvégezhetünk egy olyan párhuzamosítást, amely a novellák rokon jellege mellett szól. Az alábbiakban néhány idézettel illusztrálni is szeretnénk azt, hogy a legtöbb novellában az emlékek színhelyei a templom, a pohos torony, a völgyben meghúzódó házikók, a piactér, a címeres fogadó, a cukrász- és fotográfusbolt, a sáros, nedves út, a temető, a fűszerbolt, a teret díszítő kőszent, a fűzesek alatt megbúvó kispad képeinek mozaik-szerű összeillesztésével rajzolódik ki. A félreértések elkerülése végett azonban itt szükséges megjegyeznünk még azt is, hogy az imént felsorolt elbeszéléskellékeknek nem mindegyike fordul elő minden novellában. A leírás és hangulatteremtés elemei a változatosság és a színesebb meseszövések kedvéért szinte valamennyi esetben más és más módon vegyülnek. A kisvárosoknak egyszer a templomtornyait, forgalmas piactereit és illatos fűszerboltjait csodáljuk meg, másszor pedig a fotográfuskirakókat, a titkokat őrző, nedves kapualjakat, sejtelmes ablakokat és azokat a macskaköves utcákat, amelyek Szindbádról minden alkalommal egy-egy izgalmas emléket árulnak el. De nézzük az idézeteket, amelyek mindezt beszédesebben tudják igazolni.

„Midőn ismét felpillantott, a vörös derekú tornyot már annyira utolérték, hogy Szindbád meglátta a torony havas sisakján sétáló fekete varjakat és csókokat. A keresztben, balról, egy vén fekete varjú ült, mint hajdanán... Ilyenformán érkezett meg egy napon a határszéli városkába, ahol vastag hórég alatt régi emeletes házikók húzódnak meg szorosan egymás mellett, mintha fázának a hidegben... A piactéren a kerékes kút hónázikójában álldogál, és a pohos toronyban delet kezdenek harangozni... Szindbádnak szerencséje volt a fogadóssal, akinél megszállott a Krakkói kalaphoz címzett fogadóban.” Hasonló leírással találkozunk a *Szindbád második útja* és a *Női arckép a kisvárosban* című novellában is: „A torony, mint egy nagy, barna, idegen katona nézett szembe Szindbáddal... a házikók fehér és fekete bárányokhoz hasonlítottak, amelyek a vihar előtt összebújnak... Szindbád megkerülte a templomot, és végigment a kis térségen. Igen, ott van a patika a sarkon és balról a cukrász... Aztán a folyócska susogott a lábánál, és törpe, kővér, zömök gyerekekhez hasonló füzek álldogáltak a közelben, a távolban...” (*Szindbád második útja*) „A templomnak mohos zsindegyfedele volt, és örökkön nedvesség csurgott róla. A kövek hidegen, nedvesen, fázósan kopogtak lábaik alatt... A kocsiból, amely az állomásról a fogadóba vitte, vajmi keveset látott Szindbád a városból. Egy hosszú utcán földszintes házak aludtak sorjában, mint megannyi csendes, öreg asszonyságok a templom utolsó padsorában. A sarkon bolt, fekete vasajtókkal és pipázó törökkel... Késő délután kelt fel, és céltalanul ögvelygett a piacon... A gyalogjárón sár volt, a háztetőkről nedvesség csurgott alá, a piac közepéből frissen, ragyogva, mintegy megmosakodva emelkedett ki egy piros-tetű torony. A fehér őralapokon csillogtak az aranyozott mutatók. Egy sarkon sárga ház állott, benne fűszerbolt volt az Arany oroslánhoz címezve”. (*Női arckép a kisvárosban*) A hídon című Szindbád-törté-

nét csak elvétele tartalmaz egyet-egyet a fentebb felsorolt elemekből: „Egy köszent áll valahol a hídon, látni lehet onnan a kis cukrászboltot dohányszínű függönyeivel, valamint kopott aranyos betűivel... a közelben megszólalt egy pohos toronyka harangja.”

Érdeemes megjegyeznünk, hogy az elemzett novellaciklusnak az a néhány darabja is, amelyekre a mese más módszerekkel való szövegtése miatt nem vonatkoztathattuk az általunk felállított szigorú motívumrendszereket, tartalmazznak elvétele néhányat ezekből a költői képekből. Ilyen például az *Egy régi udvarházból* című novella, amelyben az Arany bikához címzett fogadóról történik említés, vagy *A felejthetetlen bók* című, a következő rövidke félmondatával: „...ám idők múltával, midőn a toronyórán az alvó csókák és varjak a mutatón a félkört beutazták...” De történik említés címeres fogadóról a *Vörös ökörben*, az *Albert új álláshoz jut*, *A mesemondó asszony* és a *Margit nem jött el* című Szindbád-történetben is, templomról, erkélyes toronyról, temetőről és fűszerboltról pedig *A gyermek szeme*, *Az enyém*, *A zöld fátyol* és a *Síron túli bolondság* című elbeszélésben. De — mint mondtuk — ezeket a novellákat csak részleteikben állíthatjuk párhuzamba azokkal, amelyek egészükben is teljes mértékben hasonlítanak egymásra. E részletek azonban — elemzésünk szempontjából — „teljes értékűek”, azaz sohasem keltjük az olvasóban azt a benyomást, hogy e Krúdy-novellák között vannak szabályosak és rendhagyók.

Visszatérve a megérkezés motívumainak ismertetésére, szeretnénk még néhány Szindbád-történetből idézni azzal a szándékkal, hogy az egyes novellák rokonjellegéről szóló állításunkat még meggyőzőbbé tegyük. Vizsgáljuk meg tehát a *Szindbád titka* című elbeszélést, amely az általunk elemzett rokon vonásokat ekképp rendszerezi összefüggő leírásá: „A kőlosztor tornyán állanak a kopott óramutatók, mert még ma is ott ült az egyik mutatón az az öreg varjú, amely talán már Szindbád gyermekkorában foglalt ott helyet... Öreg asszonyságok üldögéltek fejkötőben és régi selyemben a lubló fotográfus képein.” A kisvárosi folyócska és a fűzek, amelyek Szindbád második útja során jelentek meg első ízben, a *Szindbád őszi útja* című novellában megismétlődnek: „A vendégségben levő kis patakot csak hosszas keresgélés után találta meg Szindbád... A hid helyén egy korhadt deszkapadló volt, és a padocska csaknem a földbe roskadt, mintha megunt volna a tétlen ácsorgást a fűzfák alatt.” A *Szindbád*, a *hajós* című novella látványos alatti szunyókáló kisvárosára pedig a *Téli út* című történetben ismerhetünk rá: „A városkát öles hó sáncoolta körül, és a hófúvásban a régi házak olyanformán zárkóztak be, mintha ellenség közeledne a város felé... A hóval vastagon fedett pohos torony környékén, ahol láthatatlanul károgtak az elrejtőzött varjak és csókák, a havak közé ázott gyalogúton végre egy orosz sapkás, rövidbundár úrihölgyet látott közeledni.” A kisváros leírását ezzel a finom fordulattal váltja fel, legtöbb esetben, a szeretett hölgygel és általa pedig a múlt emlékeivel való találkozás motívumrendszere.

Szindbád tehát, céljához érkezett, és mert a kisváros rejtett zugait, a múlt csábításától vezérelve, már bejárta, most a valamikori bájos mosolyú, szép szemű és fehér kezű leányzó, asszonyságok felkeresésére indul. A novelláknak ebben a részében, a lassan, méltóságteljesen forduló történetek során, a tájleírás helyére a rövidebb-hosszabb beszélgetési jelenetek, vagyis a történetek központi részét képező dialógusok lépnek. Az ügyetlenül röpködő szavak és felszakadt sóhajok, amelyek a beszélgetés üres pillanatait hivatottak kitölteni és tartalmasabbá tenni, e találkozásokat — nagy megdöbbenésünkre — sohasem tudják az elmélyültebb viszonyok kibontakozása felé terelni. A novellák egyébként ezeknek az izgalmas és sokszor sikertelenül végződő találkozásoknak a leírásában térnek el legjobban egymástól. A két ember szembesítésére minden történetben sor kerül, és ilyen értelemben a novellák további rokonsága és hasonlósága vitathatatlan is. Ami a teljes sikerű párhuzamosítás szempontjából problémát jelenthet, az maga a találkozás külső formasága, ami szinte novellánként változik. Csodahajósunk ugyanis egyik szerelmét ott-

honában keresi fel, vagy a régi randevűk helyén, a csendes füzek mellett, míg a másikat hol a cukrászdában, a fotográfus képein, hol pedig az alatt a városszéli ablakocska alatt, ahol gyakorta álldogált a ravasz és hűtlen Szindbád, múlthatatlan hűségre és örök szerelemre esküdözve. Emellett a szeretett és az utazások során ismét felkeresett hölgyek küllemük leírása szempontjából sem egyeztethetők össze minden esetben. Egyszer koromfekete hajú és koromfekete szemű lányok felé vitorlázik Szindbád, a csodahajós, máskor viszont a szépséges kereskedőnéket, grófnékat és a „félbolond” zsidónékat keresi fel, „akik remegő ajkakkal, hitetlen mosollyal, de vágyakozó, elámúlt szívvel hallgatták, ha Szindbád jókedvében, halkított hangon, mintha csak a maga mulattatására tenné: tele hazudta a fejeket, a lelkeket, a szíveket hangulatokkal, színekkel, elgondolkozásra való szavakkal...” (Krúdy *Tájékoztatójából*). A különbség azonban csak külsőleges. A nők ugyanis — természetük és jellemük szerint — mind egyformák. Hiszékenyek, naivak, alaptalanul is reménykedésre hajlamosak, kalandkedvelők, önfeláldozók és álmodozók, ha szerelmes szavakat hallanak és biztató pillantásokat látnak. Krúdynak tulajdonítható vallomás ez a nőkről, amit a múltban bolyongó Szindbád mond ki, és amiből nem hiányzik az a halvány, de találó és céltudatos ironia sem, ami mélyebb értelmet kölcsönöz csodahajósunk múlt feletti szemlélődésének.

Krúdy, Szindbád utazásait követve, a kisvárosok szürke hangulatát is csipős megjegyzésekkel illeti, amiben félreérthetetlenül a provincia éles kritikáját kell keresnünk. „... mintha századokig aludna, ha egyszer elalszik... a régi királyok miatt, akik ... valamiért megharagudtak e helyre, és kegyes, termékeny pillantásukat levették a városkáról. Mit csináljon a városka — kérdezi kissé ironikusan az író —, ha a király többé már nem néz rá? Bánatában elalszik, és álomba merülve várja, amíg valamely királynak ismét odatéved a tekintete, hogy a városka megrázkódjon és felébredjen.” (A *hídon*)

Az általunk elemzett Szindbád-történetek, amelyek időbelileg nagyobbára az 1910-es évek elejéről veszik keletkezésüket, a századforduló nyomott hangulatú magyar társadalmából tehát, rendszerint a csodahajós hirtelen fordulatként bekövetkező elutazásával, távozásával zárulnak. A novelláknak egyébként szerkezetileg is ez a zárórészüik, amely az emléktől való menekülés sietős szándéka miatt gyakran még a két-három mondatból álló szakasz terjedelmét sem haladják meg. A *Szindbád második útja* című novella például ekképp zárul: „A hajnali vonattal tehát elutazott. — Így is, eddig is, egyot áldoztam az emlékeknek — dörmögte a vasúti kocsiiban.” Hasonló gondolatokat találunk a *Női arckép a kisvárosban* („Szindbád estére elutazott a városkából.”), A *hídon* („Nesztelenül lépkedett visszafelé a mély hóban, amerre emlékezete szerint a kocsit az imént hozta.”) című novellában is, mintegy annak bizonyítékául, hogy a hasonlóság a történetekben ezekben a részeiben is jelen van, és jelenlétük bármikor kimutatható.

Krúdy Szindbád történeteit, amelyeknek témájára az író életének utolsó éveiben is több elbeszélés született és amelyeknek elapadhatatlan forrásához az idős Krúdy éppoly hűséggel zárandokolt többször is el, mint az őszülő Szindbád az emlékvilág mámorító forrásához, mi ezúttal kizárólag a meseszöveg motívumainak alapján vettük elemzés alá. Annak a meseszövegnek a motívumai alapján, amely a művészi metamorfózis csodálatos lehetőségeit rejti magában. Nem véletlen, hogy Huszárik Zoltán, aki e novellafüzérnek a filmművészet részéről is halhatatlanságot tudott kölcsönözni, szándékosan kereste és vállalta a megoldás útjait éppen ezekben az általunk elemzett költői motívumokban. Ezt úgy is mondhatnánk, hogy a legfrissebb avantgarde film — amelyik ihletésért ismét az egyszerű narráció ősi forrásaihoz zárandokol — előbb »fedezte fel« a Szindbád-novellák fenomenjét, mint az irodalom, vagyis előbb mondta ki azt, hogy a Szindbád — sajtóságos képalkotásával — az irodalomban olyan, mint a mesevilágban az a csodagyümölcs, amelyik ugyanazon héjalatt az alma és a körte ízét is tartalmazza.